

Digiraamattu: Pyhä teksti digitaalisessa maailmassa

Susanna Asikainen

Johdanto

Elämme digitaalisessa maailmassa. Miten tämä vaikuttaa pyhien tekstien lukemiseen ja käyttöön? Käytetäänkö pyhiä tekstejä eri tavalla digitaalisessa ympäristössä kuin painettuina kirjoina? Älypuhelimet, tabletit ja tietokoneet mahdollistavat pääsyn pyhään tekstiin aina ja kaikkialla. Esimerkiksi islamilaisessa traditiossa, jossa Koraanin pyhyys siirtyy myös julkaisualustaan, pyhien tekstien käyttö älylaitteilla herättää uudenlaisia kysymyksiä, joihin uskonoppineiden pitää ottaa kantaa. Koraanin mukaan epäpuhdas ihminen ei saa koskea Koraaniin (Koraani 56:79). Tästä syystä eräiden islamin oppineiden mukaan älypuhelin ei saa esimerkiksi viedä vessaan, jos sen taustakuvana on Koraanin teksti tai islamilainen uskontunnustus.¹ Kristillisen Raamatun käyttöön ei liity samanlaisia kysymyksiä, koska kristillisessä perinteessä tekstin pyhyys ei siirry julkaisuvälineeseen.² Millaisia vaikutuksia digitaalisella ympäristöllä sitten on Raamatun käyttöön?

Tässä artikkelissa tarkastelen Raamatun lukemisen ja käytön tapoja digitaalisessa ympäristössä. Esittelen ensin, miten tekstien julkaiseminen on muuttunut historian kuluessa ja miten julkaisualusta on vaikuttanut lukemiskäytäntöihin ja lukemisen tapaan. Tämän jälkeen käsittelen digitaalisilla alustoilla julkaistuja Raamattuja. Miten Raamattua käytetään digitaalisessa ympäristössä? Mitä mahdollisuuksia digitaaliset ympäristöt avaavat Raamatun lukemiselle ja miten digitaalinen ympäristö ohjaa Raamatun lukemisen ja käyttämisen tapoja? Onko digitaalinen vallankumous muuttanut Raamatun käyttöä? Lopuksi tarkastelen sitä, miten digitaalinen julkaisualusta ja oletetut käyttäjät voivat vaikuttaa raamatunkäännökseen käyttäen esimerkkinä uusinta raamatunsuomennosta, DigiMarkusta.

Kirjakääröstä hypertekstiin

Aloitän historiallisella katsauksella siihen, miten tekstejä on tuotettu antiikista nykyaikaan. Miten kirjoitusmateriaali tai julkaisualusta on vaikuttanut lukemiseen? Tätä taustaa vasten digitaalisen julkaisemisen ja e-lukemisen erityispiirteet tulevat selvemmin ilmi.

---

¹ Bunt 2010; islamista ja koraanisovelluksista ks. myös Torma & Teusner 2011, 140.

² Tosin kristinuskossakin on esimerkkejä tämän suuntaisesta fyysisen Raamatun pyhyydestä, esimerkiksi silloin kun Raamattua käytetään seremonioissa kuten valan vannomiseen, van Peursen 2014, 49. Ks. myös Tuija Laineen artikkeli tässä kirjassa.

Kirjoitustaito syntyi noin 3000 vuotta ennen ajanlaskun alkua. Siirtymä suullisesta kulttuurista kirjalliseen mahdollisti puhujan ja vastaanottajan ajallisen erottamisen: viestin lähettäjän ja vastaanottajan ei enää tarvinnut olla samassa tilassa samaan aikaan. Kirjoitustaito antoi myös mahdollisuuden vertailla erilaisia selontekoja samasta tapahtumasta.³ Kyseessä ei kuitenkaan ollut nopea prosessi. Vielä Platon (427–347 eaa.) kritisoi kirjallista kulttuuria ja valitteli kirjoittamisen johtaneen muistin roolin heikkenemiseen kulttuurin siirron välineenä.⁴ Antiikin maailma oli pitkälti suullinen kulttuuri.

Antiikissa käytettiin useita erilaisia kirjoitusmateriaaleja. Lyhyempiä ja tilapäiskäyttöön tarkoitettuja muistiinpanoja, kirjoitusharjoituksia, kirjeitä, kuitteja ja lyhyitä viestejä kirjoitettiin esimerkiksi vahatauluille, saviruukunsirpaleille (kreikaksi *ostraka*) ja puulevyille. Kirjalliset tekstit kirjoitettiin kirjakääröille, jotka valmistettiin paremmin säilyvistä materiaaleista: papyruksesta tai pergamentista eli kirjoitusmateriaaliksi käsitellystä eläimen nahasta.⁵ Pergamentti oli näistä kestävämpää, mutta myös kalliimpaa. Papyrus oli halvempaa, ja sitä käytettiin koko Välimeren alueella. Liiallinen kosteus kuitenkin tuhoaa papyruksen, joten papyrustekstejä on säilynyt parhaiten Egyptin kuivassa hiekassa.

Papyrus valmistettiin leikkaamalla papyruskaisla pituussuunnassa ohuiksi suikaleiksi. Suikaleet asetettiin vierekkäin vaakatasoon ja niiden päälle ladottiin lyhyempiä papyrussuikaleita pystysuunnassa. Levy puristettiin yhteen, jolloin kaislan tahmeat kuidut tarttuivat toisiinsa. Kiinnittymisen varmistamiseksi levyjä nuijittiin. Lopuksi auringossa kuivatetut valmiit papyrusarkit hiottiin esimerkiksi norsunluun kappaleella. Papyruskäärö muodostettiin liimaamalla noin kaksikymmentä papyrusarkkia yhteen. Käärön korkeus oli yleensä noin parikymmentä senttimetriä ja pituus noin 4–5 metriä, tosin pitempiäkin kääröjä on säilynyt.⁶ Teksti kirjoitettiin kapeina palstoina papyruksen sille puolelle, jossa kuidut kulkivat vaakasuoraan (*recto*). Myöhemmin papyrus saatettiin ottaa uusiokäyttöön ja kirjoittaa myös toiselle puolelle (*verso*). Luettaessa kääröä rullattiin auki oikealta ja kiinni vasemmalta, niin että ainoastaan yksi palsta oli kerrallaan näkyvillä. Käyttöliittymänä kirjakäärö ei ollut kovinkaan lukijaystävällinen: käärön pitäminen avoimena, rullaaminen ja lukeminen samanaikaisesti oli vaikeaa, varsinkin jos kirjakäärö oli kovin pitkä. Lisäksi tekstin nopea silmäily ja tietyn kohdan hakeminen oli vaivalloista.

---

³ van Peursen 2014, 47.

⁴ Platon, *Faidros* 274c–275e.

⁵ Paperi kehitettiin Kiinassa 200-luvulla eaa., mutta se tuli Eurooppaan vasta arabien mukana 900-luvulla jaa. Paperista ja sen merkityksestä kirjapainotaidolle, ks. Febvre & Martin 1976, 30–37.

⁶ Siker 2017, 20. Papyrusteksteistä ks. myös Zilliacus 1974; Salmenkivi 2019. Papyruksen valmistamisesta ks. Plinius vanhempi, *Luonnonhistoria* 13.23.74–26.83.

Kirjakäärölle mahtui vain rajattu määrä tekstiä, minkä vuoksi antiikin tekstit on yleensä jaettu useampiin kirjoihin sen mukaan, kuinka paljon tekstiä yhdelle käärölle mahtui. Kääröön voitiin liittää nimilappu, joka kertoi mistä teoksesta oli kysymys samaan tapaan kuin nykyään kirjan selässä oleva teksti. Kääröjä säilytettiin esimerkiksi laatikoissa, niin että samaan teokseen kuuluvat kääröt olivat samassa laatikossa. Käärön pituuden rajallisuudesta johtui, että yhteen kirjakääröön ei mahtunut koko Raamatun kaanon tai edes yhden testamentin kaikki tekstit.⁷ Vanhan testamentin tekstit oli kirjoitettu usealle erilliselle kirjakäärölle, minkä vuoksi Uudessa testamentissa puhutaan ”pyhistä kirjoituksista” monikossa. Alun perin Raamattu ei ollutkaan yksi kirja vaan pikemminkin useista erillisistä teksteistä koostuva ”kirjasto”, yhteen koottujen tekstien kokoelma. Tämän seurauksena kääröille kootuilla Raamatun kirjoilla ei voinut olla vakiintunutta järjestystä ja pyhiin kirjoituksiin luettujen tekstien määrä vaihteli.

Ajanlaskun alussa kehitettiin nykyisen kirjan muotoinen koodeksi. Koodeksit valmistettiin papyruksesta tai pergamentissa taittamalla arkit ja sitomalla ne kirjaksi. Koodeksi oli halvempi, pienikokoisempi ja helpommin kuljetettava. Koska teksti kirjoitettiin lehden molemmille puolille, koodeksiin mahtui enemmän tekstiä kuin vastaavaan määrään kirjakääröjä. Koodeksi vei vähemmän tilaa myös siksi, ettei se tarvinnut lieriömäistä keppiä (*umbilicus*), jonka ympärille kirjoitusmateriaali käärittiin. Kätevämpänä koodeksi syrjäytti nopeasti kirjakääröt.⁸ Kristityt omaksuivat koodeksien käytön ensimmäisten joukossa. Osasyynä voi olla koodeksin halpuus kirjakääröihin verrattuna, mutta toisaalta varhaiskristillisten koodeksien leveät marginaalit osoittavat, että tilansäästäminen ei aina ollut tärkeää kopioitsijoille.⁹

Koodeksien käyttöön siirtymisestä oli ennalta-arvaamattomia seurauksia, jotka vaikuttivat tekstin lukemisen tapaan. Esimerkiksi näistä seurauksista käy varhaiskristillisen teologin Augustinuksen (354–430) maininta lukemisesta. Kuuluisassa *Tunnustusten* kohdassa Augustinus kuulee lapsen laulavan ”ota, lue” (lat. *tolle, lege*). Augustinus kirjoittaa:

Silloin tukahdutin kyyneleeni ja nousin paikaltani voimatta tulkita sanoja muuksi kuin jumalalliseksi käskyksi avata kirja ja lukea sen luvun, joka ensiksi eteeni avautui. – – Tartuin kirjaan, avasin sen ja luin hiljaa luvun, johonka silmäni ensiksi osuivat. – – Sitten suljin kirjan pannen sormeni tai jonkin muun merkin lukemaani kohtaan ja kerroin rauhallisesti Alypiukselle, mitä minulle oli tapahtunut. Hänkin puolestaan kertoi minulle oman sydämensä

---

⁷ van Peursen 2014, 51.

⁸ Siker 2017, 25; Jacobs 2011, 24.

⁹ Jacobs 2011, 23.

tilan, josta minulla ei ollut mitään tietoa, ja pyysi nähdä, mitä olin lukenut. Minä näytin sen hänelle.¹⁰

Augustinus pystyy avaamaan kirjan satunnaisesta paikasta ja asettamaan kirjanmerkin tietylle aukeamalle voidakseen avata kirjan uudestaan samasta paikasta myöhemmin. Tämä käytäntö ei olisi ollut mahdollista, jos Augustinuksella olisi ollut käytettävänään kirjakäärö.¹¹ Koodeksi mahdollisti myös uudenlaisen tavan lukea tekstiä: selailun. Lukija voi nopeasti löytää haluamansa kohdan tekstistä ja siirtyä sen jälkeen lähes välittömästi toiseen kohtaan tekstiä. Koodeksimuoto nopeutti ristiviittausten tekemistä tekstin eri kohtien välillä ja helpotti siten tiedonhakua.¹² Koodeksimuoto helpotti myös suorien lainausten tekemistä: koska teksti oli nopeammin etsittävässä, kirjoittajan ei tarvinnut turvautua muistiinsa halutessaan lainata tekstiä.

Koodeksin kehittyminen teki mahdolliseksi koko Raamatun sitomisen yksiin kansiin, mikä edisti pysyvän kaanonin ja tekstien kanonisen järjestyksen syntyä.¹³ Toisin kuin erilliset kääröt, koodeksiin kootut tekstit ovat tietyssä järjestyksessä. Syntyi ajatus ”valmiista” kokoelmasta. Siinä missä kääröön saatettiin lisätä tekstiä esimerkiksi käärön toiselle puolelle, koodeksissa tällainen avoimuus ei ollut samalla tavalla mahdollista. Neljännellä ja viidennellä vuosisadalla kopioitiinkin koko Raamatun sisältäviä käsikirjoituksia, pandektejä. Pandektit olivat kuitenkin harvinaisia kalleutensa vuoksi. Liturgiseen käyttöön riittivät psalmikäsikirjoitukset ja lektionaarit, jotka sisälsivät viikoittaiset Raamatun lukukappaleet.¹⁴ Koko Raamatun sisältävä käsikirjoitus oli yhä liian suuri mukana kuljetettavaksi. Esimerkiksi yksi varhaisimmista koko Raamatun käsittävistä koodekseista, Codex Vaticanus 300-luvulta, käsittää 830 pergamenttisivua, joiden koko on 27 x 27 cm.¹⁵ Suurimmalle osalle Raamatun lukijoista Raamattu oli yhä kokoelma koodekseja, ei yksiin kansiin sidottu kirja.¹⁶ Kokonaisten Raamattujen valmistus tuli yleiseksi vasta kirjapainotaidon keksimisen jälkeen.¹⁷ Kun

---

¹⁰ Augustinus, *Tunnustukset* 8.12.29–30, suom. Otto Lakka.

¹¹ Jacobs 2011, 27.

¹² Siker 2017, 25.

¹³ van Peursen 2014, 52; Siker 2017, 27–28.

¹⁴ van Peursen 2014, 52. Van Peursen (2014, 52–53) huomauttaa myös, että koodeksien valmistamisen kalleus saattaa selittää sen, miksi isojen koodeksien loppuun on lisätty myöhempään kaanoniin kuulumattomia tekstejä. Koska koodeksien teko oli kallista, kirjoitusmateriaali haluttiin hyödyntää mahdollisimman tarkasti ja täyttää koodeksin lopusta ne sivut, jotka muuten olisivat jääneet tyhjiksi. Tämä selittäisi miksi esimerkiksi Codex Sinaiticus (300-luvulta) sisältää Barnabaan kirjeen ja Hermaan paimenen ja Codex Ambrosianus (500–600-luvulta) sisältää osan Josefuksen *Juutalaissodasta*. Vaikka nämä tekstit on kopioitu samaan koodeksiin kuin Raamatun tekstit, niitä ei välttämättä pidetty samanarvoisina kanonisten tekstien kanssa.

¹⁵ Aland et al. 1987, 107.

¹⁶ Jacobs 2011, 24.

¹⁷ van Peursen 2014, 53; Hutchings 2014, 148.

otetaan huomioon lukutaidon harvinaisuus ja käsin kopioitujen kirjojen kalleus, vain harvoilla varhaiskristityillä oli pääsy koko Raamatun tekstiin.¹⁸

Kirjojen kopioiminen käsin oli hidasta ja altista virheille. Käsikirjoitusten sanamuoto muuttui sekä vahingossa että kirjurien tekemien tarkoituksellisten muutosten kautta. Jokainen käsikirjoitus onkin uniikki. Vasta kirjapainotaito teki mahdolliseksi tuottaa suuria määriä identtisiä kopioita nopeasti, minkä seurauksena myös kirjojen valmistamisen kustannukset laskivat ja levitys kasvoi. Kopioiden suuri määrä vähensi kontrollia sen suhteen, kuka pääsee käsiksi informaatioon, ja johti myös siihen, että teos todennäköisemmin säilyi tuleville sukupolville. Sivutuotteena kirjapainotaidosta seurasi tekstin sanamuodon pysyvyys, mikä lisäsi informaation täsmällisyyttä. Tällä oli valtava merkitys renessanssille ja tieteelliselle vallankumoukselle.¹⁹ Kirjapainotaito teki mahdolliseksi tavalliselle kristitylle omistaa Raamatun. Ajatus, jonka mukaan yksittäisen kristityn tulisi lukea Raamattu kannesta kanteen, syntyi kuitenkin vasta 1600-luvun pietismissä.²⁰

Kirjapainotaito johti myös uusiin keksintöihin, jotka nykyään tuntuvat itsestään selvyyksiltä. Yksi tällaisista keksinnöistä oli sivunumerointi, jota käytettiin ensimmäisen kerran vuonna 1475, noin kolmekymmentäviisi vuotta Gutenbergin jälkeen. Tämän keksinnön tavoitteena ei niinkään ollut auttaa lukijoita, vaan sivunumerointi kehitettiin alun perin auttamaan kirjansitojia sitomaan sivut oikeaan järjestykseen. Kesti noin sata vuotta ennen kuin sivunumeroinnista tuli yleinen käytäntö.²¹

Kirjamuodolla on ollut suuri vaikutus länsimaiseen kulttuuriin ja maailmankatsomukseen.²² Tämä ilmenee esimerkiksi useissa kirjoihin liittyvissä sanonnoissa kuten ”lukea jotakin kuin avointa kirjaa”, ”olla hyvissä kirjoissa” tai ”jo on maailman kirjat sekaisin!” Kirjamuoto vaikuttaa yhä sähkökirjojen tekniikassa. Sähkökirjat on yritetty saada muistuttamaan ulkonäöltään ja käyttötavaltaan painettuja kirjoja esimerkiksi lisäämällä niihin sivun kääntämistä jäljitteleviä animaatioita ja mahdollisuus korostaa tekstiä ja lisätä kirjanmerkkejä.²³ Sähkökirjan etuna painettuun kirjaan verrattuna on mahdollisuus lukea yhdellä laitteella tuhansia tekstejä. Toisaalta sähkökirja tarjoaa vähemmän kontekstia, sillä sen selailu ei ole yhtä helppoa kuin painetun kirjan.²⁴ Tässä mielessä sähkökirja muistuttaa enemmän kirjakääröä, jossa näkyvässä on vain palstallinen tekstiä kerrallaan.

Muutenkin tietokoneen tai älylaitteen näytöltä lukeminen yhdistää sekä kirjakääröjen että koodeksien piirteitä. Nettisivustoja ”selataan” kuin kirjaa, kun taas yksittäistä sivua ”skrollataan”

---

¹⁸ Antiikin lukutaidosta on esitetty erilaisia arvioita. Esimerkiksi Harris (1989) arvioi, että vain 10 prosenttia ihmisistä osasi lukea antiikissa. Viime aikoina tämä näkemys on kyseenalaistettu ja ehdotettu, että lukutaito ei antiikissa ollut niin harvinaista kuin aikaisemmin on arveltu, ks. esim. Wright 2015, 161–189. Naisten lukutaidosta ks. Salmenkivi 2017.

¹⁹ van der Weel 2011, 82–88; Siker 2017, 31–32; van Peursen 2014, 47–48.

²⁰ van Peursen 2014, 53.

²¹ Febvre & Martin 1976, 87–88; van der Weel 2011, 84–85; van Peursen 2014, 48.

²² Ks. tarkemmin van der Weel 2011.

²³ van Peursen 2014, 45–46.

²⁴ Phillips 2018, 405.

kuin kirjakääröä. Näytöllä tekstin vierittäminen käy kuitenkin nopeammin kuin kirjakäärön kanssa, mikä helpottaa tekstin silmäilyä. Myös kopioinnin, säilyttämisen ja jakamisen kustannukset ovat minimaaliset käsikirjoituksen valmistamiseen tai kirjanpainamiseen verrattuna.²⁵ Internetissä julkaistua tekstiä on helppo korjata ja päivittää. Tämä on tietysti mielessä paluuta vanhaan käsikirjoitusten aikaan, jolloin tekstin muoto ja sisältö olivat epävakaita. Kirjapainotaito oli luonut odotuksen teksti vakaudesta ja pysyvyydestä, mutta digitaalinen teksti on jälleen epävakaita: tekstiä voidaan muuttaa kertomatta lukijalle ja se voi kadota vielä helpommin kuin painettu tai käsin kirjoitettu teksti.²⁶

Digitaalisella tekstillä on useita etuja verrattuna koodeksimuotoiseen kirjaan. Koodeksin rajoitukset tulivat selviksi vasta verrattuna hypermediaan ja internetiin.²⁷ Tietotekniikka mahdollistaa hypertekstin ja linkkien käytön, jolloin teksti voidaan yhdistää mihin tahansa netissä olevaan materiaaliin. Kirjoissa voi esittää ainoastaan tekstiä ja liikkumattomia kuvia, digitaalisessa materiaalissa myös äänitiedostoja ja liikkuvaa kuvaa. Teksti on helposti haettavissa, ja hakukoneiden avulla käyttäjä pääsee parissa sekunnissa käsiksi materiaaleihin, joita varten aikaisemmin olisi pitänyt matkustaa eri puolelle maailmaa. Teokset ovat yhä helpommin kannettavissa, kun älypuhelimien avulla pääsee tutustumaan tuhansiin kirjoitettuihin lähteisiin ja teoksiin.

Internet muuttaa jälleen lukemisen tapoja ja käytäntöjä. Kun tietoon on yhä helpompi päästä käsiksi, muistin merkitys voi edelleen vähentyä.²⁸ Toisaalta useat tutkimukset osoittavat, että näytöltä lukeminen vaikuttaa luetun ymmärtämiseen ja muistamiseen. Paperilta luettu teksti ymmärretään ja muistetaan paremmin, varsinkin jos teksti sisältää abstrakteja käsitteitä.²⁹ Yksi syy tähän on se, ettei lukeminen ole pelkästään visuaalista toimintaa vaan siihen liittyy myös haptinen, kosketukseen liittyvä elementti. Fyysistä kirjaa lukiessaan lukija on tietoinen paperin ja kirjan paksuudesta sekä siitä, kuinka pitkälle kirjaa on lukenut ja kuinka paljon teosta on vielä jäljellä.³⁰ Lisäksi ihmisillä on haptinen muisti: lukija usein muistaa, mistä kohdasta sivua tai aukeamaa informaatio löytyy. Paperi sallii lukijan nähdä koko sivun kerralla, joten hänellä on suurempi määrä pysyviä vihjeitä tekstin sijainnista. Näytöltä lukeminen ei tarjoa samanlaisia visuaalisia vihjeitä, joten lukijan on vaikeampi muistaa, missä teksti sijaitti. Tekstin vierittäminen näytöllä sotkee tätä mentaalista karttaa vielä

---

²⁵ Bibb 2016, 257.

²⁶ van der Weel 2011, 149, 180.

²⁷ van der Weel 2011, 27.

²⁸ van Peursen 2014, 47.

²⁹ Mangen et al. 2013. Ks. myös Baron 2017; Siker 2017, 78–80.

³⁰ Siker 2017, 62.

lisää.³¹ Painetun sivun pysyvyys auttaa lukijaa hahmottamaan paremmin lukemaansa, jolloin luettu siirtyy todennäköisemmin pitkäkestoiseen muistiin.³²

Silmänliiketutkimusten mukaan kirjasta tai paperilta tekstiä luetaan yleensä Z-muotoisen kuvion mukaan, jolloin silmä lukee koko rivin ennen kuin siirtyy seuraavan rivin alkuun. Näytöltä tekstiä puolestaan luetaan F-muotoisen kaavan mukaan, jolloin ainoastaan pari ensimmäistä riviä luetaan kokonaan, sen jälkeen ainoastaan rivien alku. F-muotoinen lukemistapa sopii silmäilyyn ja avainsanojen hakuun.³³ Kokonaisen teoksen lukeminen on siten helpompaa painetusta kirjasta, kun taas näytöltä lukeminen sopii tekstin silmäilyyn ja keskeisten faktojen etsimiseen.³⁴ Internetissä tekstiä lukiessa tätä pinnallista skannaus-asennetta saattavat vahvistaa sivustolla itsellään esiintyvät häiriötekijät, esimerkiksi mainokset tai linkit muille sivuille.³⁵ Tällöin tekstiin keskittyminen ja sen ymmärtäminen vähentyy entisestään. Nettisivuston suunnittelusta riippuu, miten paljon sivustolla on häiritseviä linkkejä ja miten käyttäjä pystyy keskittymään itse tekstiin.

Yhteenvedona voidaan todeta, että julkaisualusta vaikuttaa siihen, miten tekstiä luetaan ja voidaan lukea. Jokaisella alustalla on omat rajoitteensa, jotka tulevat näkyviin vasta uusien keksintöjen myötä. Digialustojen etuna on helppokäyttöisyys ja etsittävyys, mutta vastapuolena teksti tarjoaa vähemmän haptisia kiinnekohtia, joten luettua voi olla vaikeampi muistaa.

Raamattusivustot: Esimerkkeinä Raamattu.fi ja Bible.com

Miten digitaalinen julkaiseminen sitten on vaikuttanut Raamatun lukemiseen ja käyttöön? Tilastokeskuksen mukaan vuonna 2017 vajaa viidennes suomalaisista oli lukenut kirjoja verkossa tai sähköisesti.³⁶ Suomalaista tutkimusta sähköisten Raamattujen lukemisesta ei nähtävästi ole tehty, mutta amerikkalaisen kyselyn mukaan Raamattua luetaan paljon älylaitteilla.³⁷ Tim Hutchings toteaa, että ei-uskonnollisissa kontekstissa älypuhelimien käyttö lukemiseen on vähäistä. Näyttää siltä, että Raamatun lukijat ovat valmiimpia lukemaan tekstiä lyhyissä jaksoissa pieneltä näytöltä.³⁸ Hutchingsin kyselytutkimuksen mukaan Raamatun e-lukeminen oli suosituinta miesten ja 18–30-

---

³¹ Hutchings 2015, 428–429.

³² Siker 2017, 63.

³³ Siker 2017, 88–89.

³⁴ van Peursen 2014, 54; Phillips 2018, 405.

³⁵ van Peursen 2014, 57–58.

³⁶ Suomen virallinen tilasto (SVT): Vapaa-ajan osallistuminen [verkojulkaisu]. Lukemisen muutokset 2017, 1. Kirjojen lukeminen lisääntynyt – luettujen kirjojen määrä pienentynyt. Helsinki: Tilastokeskus. http://www.stat.fi/til/vpa/2017/03/vpa_2017_03_2019-04-25_kat_001_fi.html. Viitattu 13.11.2019.

³⁷ Siker 2017, 102–105.

³⁸ Hutchings 2015, 427.

vuotiaiden keskuudessa. Miehet myös raportoivat käyttävänsä kommentaareja ja muita digitaalisia apuneuvoja enemmän kuin naiset.³⁹

Seuraavaksi esittelen raamattusivustoja käyttäen esimerkkinä kahta palvelua, Raamattu.fi-sivustoa ja siihen liittyvää Piplia-sovellusta sekä Bible.com-sivustoa ja siihen liittyvää YouVersion-sovellusta.⁴⁰ Raamattu.fi on Suomen Pipliaseuran ja Suomen evankelis-luterilaisen kirkon tuottama nettisivusto. Sivustolla on avoimesti luettavissa kolme suomenkielistä käännöstä (DigiMarkus, Raamattu 1992 ja Raamattu 1933/1938), ruotsinkielinen Bibel 2000 ja pohjoissaameksi Davvisámegiell Biibbal 2019. Palveluun kirjautuneiden käytössä on myös Agricolan Uusi testamentti, Uusi testamentti ja Psalmiit nykysuomeksi, venäjänkielinen käännös ja kolme englanninkielistä käännöstä.⁴¹ Bible.com ja YouVersion ovat yhdysvaltalaisen evankelisen Life.Church-kirkon ylläpitämiä palveluja. Nettisivu ja sovellus sisältävät kirjoitushetkellä yli kaksi tuhatta raamatunkäännöstä yli tuhannella kielellä. Suomeksi saatavilla ovat vuosien 1776, 1933/1938 ja 1992 raamatunkäännökset sekä Raamattu kansalle -suomennos. Molemmat palvelut tarjoavat kirjautuneille käyttäjille lisäominaisuuksia kuten mahdollisuuden tehdä muistiinpanoja ja jakaa Raamatun tekstiä sosiaalisessa mediassa.

Vaikka raamattusivustojen ulkoasu vaihtelee, niiden aloitussivu sisältää yleisesti kaksi elementtiä: hakukentän ja linkin aloittaa Raamatun lukeminen. Joillakin sivustoilla hakupalkki on pääosassa, mutta esimerkiksi Bible.com-sivustolla hakukenttä on pienessä roolissa sivun yläreunassa ja YouVersion-sovelluksessa ei ole hakukenttää aloitussivulla lainkaan. Sen sijaan palvelu kannustaa aloittamaan Raamatun lukemisen ”Lue Raamattua nyt” -linkistä, jolloin käyttäjä ohjataan 1. Mooseksen kirjan ensimmäiseen lukuun. Raamattu.fi-sivustolla ”Avaa Raamattu” -linkki ohjaa käyttäjän valitsemaan haluamansa Raamatun kirjan ja luvun. Raamattu.fi-nettisivusto on poikkeuksellinen sikäli, että se tarjoaa koko Raamatun kirjan yhdellä sivulla. Käyttäjän ei tarvitse siirtyä sivulta toiselle luvun lopussa. Muut sivustot sekä Piplia-sovellus sisältävät vain yhden luvun sivulla, jonka jälkeen käyttäjän täytyy siirtyä seuraavaan lukuun linkistä.

Joillakin raamattusivustoista hakukenttä on suuremmassa roolissa. Tällöin sivuston tekijät olettavat, että käyttäjä haluaa etsiä jotain – Raamatun kirjaa, jacta tai hakusanaa – ja kannustaa tähän käyttöön. Eri sivustoilla on erilaisia käytäntöjä sen suhteen, miten ne esittävät esimerkiksi asiasanahaun tulokset. YouVersionin asiasanahaussa on epäselvää, millä perusteella jakeet on

---

³⁹ Hutchings 2015, 431–432.

⁴⁰ Testasin sivustoja ja sovelluksia 15.11.2019. Käännösten määrä ja muut ominaisuudet ovat voineet muuttua tämän jälkeen. Esimerkiksi raamattu.fi-palvelussa on tämän jälkeen julkaistu UT2020-suomennos. Lisäksi viitataan satunnaisesti myös muihin raamattusivustoihin netissä. YouVersionin käytöstä ks. myös Torma & Teusner 2011, 145–150.

⁴¹ Englanninkieliset käännökset ovat King James Version (1611), Good News Translation (1976) ja Contemporary English Version (1995).

järjestetty. Esimerkiksi King James Version -käännöksestä tehty haku sanalla ”love” tuottaa ensimmäiseksi tulokseksi Joh. 3:16, toiseksi Room. 5:8, ja sen jälkeen yksitellen jakeet 1. Kor. 13:4, 5, 6, 7, vaikka sana ’love’ esiintyy käännöksessä ainoastaan jakeessa 13:4. YouVersionin hakutuloksia ei ole mahdollista järjestellä esimerkiksi Raamatun kirjojen mukaiseen järjestykseen tai rajata hakua vain tiettyyn Raamatun kirjaan. Raamattu.fi sen sijaan esittää oletuksena tulokset Raamatun kirjojen mukaisessa esiintymisjärjestyksessä. Niinpä haulla ”rakkaus” ensimmäinen tulos on 1. Mooseksen kirjan jae 47:29. Tulokset voi järjestää myös parhaan hakutuloksen perusteella, jolloin ensimmäiseksi tulee 1. Kirje korinttilaisille 13:4, oletettavasti koska sana ’rakkaus’ esiintyy jakeessa kolme kertaa vuoden 1992 suomennoksessa. Haun voi myös rajata tiettyihin Raamatun kirjoihin. Suomen kielen kannalta tärkeää on mainita, että haku tunnistaa suomen kielen erilaiset taivutusmuodot.⁴²

Kirjautuneilla käyttäjillä on mahdollisuus käyttää digiraamattuaan kuin painettua kirjaa lisäämällä kirjanmerkkejä, korostuksia ja muistiinpanoja. YouVersionissa muistiinpanot voi tehdä julkisiksi muille käyttäjille. Lisäksi molemmat palvelut tarjoavat kirjautuneille käyttäjilleen mahdollisuuden jakaa Raamatun jakeita sosiaalisessa mediassa. YouVersionissa voi valita useita jakeita klikkaamalla jokaista haluamaansa jaetta. Tämä onnistuu myös kosketusnäytöllä, joskin hieman hankalammin. Valittujen jakeiden ei tarvitse olla peräkkäisiä, mutta niiden tulee olla samasta luvusta. Tekstin valittuaan käyttäjä voi lisätä jakeeseen korostuksen tai kommentin tai valita useista eri tavoista jakaa teksti muiden kanssa (muun muassa kopioida jakeen, lähettää sen sähköpostilla tai jakaa sen sosiaalisessa mediassa). Raamattu.fi-sivustolla voi valita useampia jakeita klikkaamalla haluamansa jakson ensimmäistä ja viimeistä jaetta, mutta käyttäjä ei voi jättää jakeita pois valinnan keskeltä. Valitun tekstin voi korostaa tai siihen voi lisätä kommentin. Lisäksi käyttäjä voi jakaa tekstin joko Facebookissa tai Twitterissä, mutta Piplia-sovelluksessa ei ole mahdollista kopioida tekstiä esimerkiksi toiseen sovellukseen.

Tim Hutchings huomauttaa, etteivät digiraamatut ole ainoastaan henkilökohtaisia lukutyökaluja, vaan teknologioita, jotka on suunniteltu suosimaan tiettyjä käytäntöjä. Esimerkiksi YouVersion on suunniteltu tukemaan tietynlaista tapaa lukea Raamattua. Evankelis-kristillisen yrityksen luomana ja suunnittelemana sovellus ja nettisivusto on suunniteltu ohjaamaan lukijaa nimenomaan evankeliseen Raamatun lukemisen tapaan. Evankeliselle kristillisyydelle tyypillistä on ajatus, että Jumala voi puhua suoraan Raamatun lukijalle. Toisin kuin useat muut raamattusivustot, YouVersion ei sisällä kommentaareja tai lisämateriaalia, vaan ajatuksena on, että lukemalla Raamatun tekstiä säännöllisesti käyttäjä pystyy ymmärtämään Raamatun muuttumattomana pidetyn merkityksen. Tätä tavoitetta

---

⁴² Myös YouVersion tunnistaa suomen taivutusmuodot osittain, mutta tekee enemmän virheitä. Esimerkiksi hakusanalla ”tietää” hakutuloksiin eksyy myös jakeita, joissa esiintyy ”tie”-sanan eri muotoja.

varten YouVersion sisältää lukusuunnitelmia, jotka kannustavat käyttäjää lukemaan Raamattua päivittäin. YouVersion myös jakaa käyttäjälle virtuaalisia kunniamerkkejä Raamatun säännöllisestä lukemisesta. Tämän tyyppinen pelillistäminen on tuttua paitsi muista nettipalveluista, myös kirkon nuorisoryhmistä. Jakeiden alleviivaaminen ja muistiinpanojen tekeminen ovat evankelisille kristityille ominaisia tapoja käyttää painettuja Raamattuja. YouVersion siirtää nämä työkalut digitaaliseen ympäristöön ja lisää myös digitaalisesta kulttuurista tuttuja elementtejä, kuten tekstien jakamisen sosiaalisessa mediassa. YouVersionin tavoitteena on saada käyttäjät lukemaan Raamattua päivittäin aktiivisesti muistiinpanoja tehden ja raamatuntekstejä jakaen. Ohjelma toimii siten uskonnollisen sosialisoinnin välineenä. Hutchings huomauttaa, että tutkimuksissa on havaittu yhteys Raamatun säännöllisen lukemisen ja konservatiivisten kristillisten arvojen kanssa. YouVersion ei ole neutraali, vaan suostutteleva teknologia, jonka tavoitteena on johtaa käyttäjä omaksumaan tietyt lukemiskäytännöt.⁴³ Sama pätee myös muihin raamattusivustoihin.

Käännös, alkuteksti, sanakirja: Digialustan tarjoamat mahdollisuudet

Digitaaliset alustat voivat sisältää muutakin kuin pelkän Raamatun tekstin. Jo painetut Raamatut sisältävät lukijaa auttavaa materiaalia, joka ei ole osa alkuperäistä Raamatun tekstiä, kuten väliotsikoita, alaviitteitä, karttoja ja muuta selittävää materiaalia. Edes Raamatun luku- ja jaenumerointi eivät ole osa alkuperäistä Raamatun tekstiä: lukuenumerointi on peräisin 1200-luvulta, jaenumerointi 1500-luvulta. Painettuun kirjaan verrattuna digitaalisilla alustoilla on kuitenkin puolellaan se etu, että apuneuvojen määrälle ei ole samanlaisia rajoituksia kuin painetussa materiaalissa. Raamattusivustot voivat sisältää lähes rajattoman määrän apuneuvoja ja lisämateriaalia hyperlinkkien takana.

Yksi yleisimmistä raamattusivustojen käyttäjille tarjoamista toiminnoista on mahdollisuus lukea ja vertailla useita raamatunkäännöksiä. Eri raamattusivustojen tarjoamien käännösten määrä vaihtelee, samoin kuin se, kuinka monta käännöstä on mahdollista asettaa rinnakkain. YouVersion- ja Piplia-sovellukset eivät mahdollista käännösten lukemista rinnakkain, mutta vastaavilla nettisivustoilla käännösten lukeminen rinnakkain on mahdollista kirjautuneille käyttäjille. Bible.com-

---

⁴³ Hutchings 2014; 2017, 207–217. Hutchings (2017, 216–217) huomauttaa kuitenkin, ettei sovelluskehittäjien oma tarkoitus aina toteudu, vaan käyttävät voivat vastustaa sovelluskehittäjien suunnittelemaa lukukäytäntöä tai käyttää tuotteita tavoilla, joita tekijät eivät ole ennakoineet. Esimerkiksi YouVersion on suosittu ateistien keskuudessa. Ks. myös Hutchings 2014, 149.

sivustolla käyttäjä voi avata kaksi käännöstä rinnakkain. Raamattu.fi-sivustolla on mahdollista laittaa vaikka kaikki yksitoista käännöstä ja lisämateriaali rinnakkain.⁴⁴

Painettuihin raamatunkäännöksiin sisältyy useimmiten lukijan avuksi tehtyjä alaviitteitä ja rinnakkaispaikkaviitteitä. Sivustojen välillä on eroja siinä, miten ne esittävät nämä paratekstuaaliset elementit. Raamattu.fi-sivusto esittää vuoden 1992 käännöksen rinnakkaispaikkaviitteet ja selitykset ponnahdusikkunoina. Rinnakkaispaikkaviitteiden kuvakkeena on kaksi ristiin menevää nuolta, alaviitteet löytyvät i-kuvakkeen takaa.⁴⁵ Rinnakkaispaikkaviitteissä on toimivat linkit, joita klikkaamalla pääsee lukemaan viitatus raamatunkohdan. Tämä nopeuttaa rinnakkaispaikkaviitteiden tarkistamista ja tekee digiraamatun käytöstä helpompaa kuin kirjan selailu. Alaviitteissä sen sijaan ei ole linkkejä niissä mainittuihin jakeisiin, mikä heikentää alaviitteiden käytettävyyttä. YouVersion sisältää käännösten rinnakkaispaikkaviitteet sekä alaviitteet, mutta ne eivät toimi linkkeinä.⁴⁶

Raamatunkäännöksiin liittyy usein esipuhe, jonka tarkoituksena on orientoida lukijaa sekä antaa tietoa käännöksen tekijöiden intentioista.⁴⁷ Raamattu.fi-sivusto sisältää lyhyen esittelyn jokaisesta raamatunkäännöksestä, YouVersion ainoastaan tiedon käännöksen tekijöistä ja osoitteen käännöksen kustantajan nettisivulle. Aina näitä tietoja ei kuitenkaan löydy raamattusivustoilta. Esipuhe ja muut tiedot käännöksestä olisivat tärkeitä, koska ne lisäävät lukijoiden tietoisuutta Raamatun kääntämiseen liittyvistä ongelmista ja tulkintaratkaisuksista. Kaikki käännökset ovat tulkintaa ja kaikki raamatunkäännökset heijastavat käännösprosessin aikana tehtyjä päätöksiä: mitä käsikirjoituksia käytetään, mitä käännösfilosofiaa seurataan ja mitkä ideologiset oletukset ohjaavat kääntäjiä heidän käsitellessään kiistanalaisia kohtia.⁴⁸ Suomessa vuoden 1992 raamatunsuomennos on yleisessä käytössä. Englanninkielisten raamatunlukijoiden keskuudessa käytetään usein King James Version -käännöstä (KJV) vuodelta 1611, vaikka Raamattu on käännetty englanniksi useita kertoja 1900–2000-luvuilla. Bryan Bibbin mukaan tietoisuus vaihtoehtoisista käännöksistä ja niiden laajempi käyttö voisi johtaa maallikkokäyttäjien parempaan ymmärrykseen käännösten luonteesta ja raamatunkäännöksen tulkintaongelmista. Hän kuitenkin toteaa alustavan datan sivustoilta viittaavan

⁴⁴ Muista sivustoista Biblegateway.com sallii enintään viisi, Raamattu.uskonkirjat.net enintään kolme käännöstä rinnakkain. Biblehub.com-sivustolla rinnakkain voi asettaa kaksi englanninkielistä käännöstä. Ainoastaan Raamattu.uskonkirjat.net tarjoaa rinnakkaisversioiden käyttämisen oletuksena, muilla sivustoilla rinnakkaisversioiden käyttö pitää mahdollistaa erillisestä valikosta tai kuvakkeesta.

⁴⁵ Piplia-sovellus käyttää samaa symbolia sekä alaviitteille että rinnakkaispaikkaviitteille. Muiden käännösten rinnakkaispaikkaviitteet ovat tekstin yhteydessä linkkeinä.

⁴⁶ Joiltakin raamattusivustoilta paratekstuaaliset elementit saattavat puuttua osasta raamatunkäännöksiä. Esimerkiksi The New English Translation (NET) sisältää runsaasti yksityiskohtaisia käännöstä selittäviä alaviitteitä. Nämä alaviitteet löytyvät YouVersionista, mutta puuttuvat Biblegateway- ja Biblehub-sivustoilta. Torma ja Teusner (2011, 147) huomauttavat, että NET:n kääntäjät halusivat alaviitteissään perustella tekemänsä käännösratkaisut. Jättämällä alaviitteet pois raamattusivustot hämärtävät juuri ne ratkaisut, joita kääntäjät halusivat selventää.

⁴⁷ Weaver 2017, 157.

⁴⁸ Bibb 2016, 264; Siker 2017, 145–146.

siihen, että harvat käyttäjät tutustuvat aktiivisesti eri käännöksiin, vaan he käyttävät samaa versiota aina palatessaan sivulle.⁴⁹

Raamattusivustot pystyvät vaikuttamaan siihen, miten lukija suhtautuu eri käännöksiin. Esimerkiksi palvelun tarjoama oletuskäännös ohjaa lukijaa. Raamattu.fi tarjoaa oletuskäännökseksi vuoden 1992 raamatunsuomennoksen. Näin on myös YouVersionin suomenkielisessä versiossa. Englanninkielisessä versiossa oletuksena on King James Version.⁵⁰ Tämä on ongelmallista, sillä KJV:n kieli ja lähdepohja ovat vanhentuneita. Kielet muuttuvat ajan myötä, mikä tekee uusista raamatunkäännöksistä tarpeellisia. 1600-luvun englanti on paikoin käsittämätöntä nykylukijalle. Lisäksi Raamatun alkukielten tuntemus on lisääntynyt viime vuosisatoina. KJV kääntää erityisesti Vanhan testamentin tekstiä usein väärin. KJV:n tekoaikaan ei myöskään tunnettu useita varhaisia käsikirjoituksia, mikä heijastuu suoraan käännöksen sanamuotoihin. Raamattusivustoilla olisi mahdollisuus kannustaa käyttäjiä tutustumaan modernimpiin käännöksiin tarjoamalla oletuskäännökseksi uudemman käännöksen tai jopa niin, ettei sivusto sisällä oletuskäännöstä lainkaan. Näin on esimerkiksi Biblehub.com-sivustolla, jossa käyttäjän pitää valita haluamansa käännös.⁵¹

Käännösten lisäksi sivustot tarjoavat myös muunlaisia apuneuvoja Raamatun tulkintaan.⁵² Apuneuvoina on esimerkiksi Raamatun interlineaarisia versioita,⁵³ konkordansseja (Raamatun sanaesiintymähakemistoja) ja sanakirjoja. Taustayhteisönsä filosofian mukaisesti YouVersion ei sisällä lisämateriaalia, vaan ainoastaan Raamatun käännökset mahdollisine alaviitteineen. Raamattu.fi-sivusto sen sijaan sisältää Raamatun maailmaa ja henkilöitä avaavaa lisämateriaalia. Kirjautunut käyttäjä voi avata lisämateriaalin omaan kehikseen tekstin rinnalle. Lisämateriaali päivittyy kunkin luvun yhteydessä, mutta ei kohdistu näytöllä olevan tekstijakson kanssa. Käyttäjä joutuu siis selaamaan lisämateriaalipalkkia saadakseen tietää, mistä asioista on saatavilla lisätietoa. Käyttäjän kannalta havainnollisempaa olisi, jos lisämateriaali olisi selkeiden linkkien tai kuvakkeiden takana samoin kuin rinnakkaispaikka- ja alaviitteet.

---

⁴⁹ Bibb 2016, 256–259.

⁵⁰ Myös Raamattu.fi listaa englanninkielisistä käännöksistä ensimmäisenä KJV:n ikään kuin ensisijaisena, vaikka suomalaisista käännöksistä uusin mainitaan ensin.

⁵¹ Jos käyttäjä ei valitse käännöstä, Biblehub.com antaa jaehaun tuloksena listan eri (englanninkielisistä) käännöksistä. Avainsanahakua käytettäessä Biblehub näyttää tulokset New International Versionin (NIV) mukaan. Biblegateway.com-sivustolla oletuskäännöksenä on NIV.

⁵² En tässä artikkelissa käsittele maksullisia ohjelmistoja kuten Accordance tai BibleWorks. Nämä ohjelmistot sisältävät suuren määrän käsikirjoituksia, käännöksiä, sanakirjoja, kommentaareja ja muuta lisämateriaalia, ja tarjoavat siten tutkijalle pääsyn harvinaisiin dokumentteihin ja mahdollisuuden käyttää automaattisia data-analyysin ja datan keräämisen menetelmiä. Tietokoneohjelmista Siker 2017, 209–238; ks. myös Phillips 2018, 407–408.

⁵³ Interlineaarisisessa Raamatussa käännös on alkutekstin rivien välissä, joskus mukana on myös alkutekstiä avaavia työkaluja. Näin on esimerkiksi Biblehubin interlineaarisisessa Raamatussa, <https://biblehub.com/interlinear>.

Osa raamattusivustoista tarjoaa pääsyn alkutekstiin myös niille käyttäjille, jotka eivät osa hepreaa, arameaa ja kreikkaa.⁵⁴ Alkutekstin ja työkalujen saatavuus tekee mahdolliseksi tekstianalyysin, joka aiemmin on ollut mahdollista vain asiantuntijoille. Täten raamattusivustojen voi ajatella tasa-arvoistavan raamatunlukijoiden asemaa. Pääsy alkutekstiin ei ole enää ainoastaan tutkijoiden tai uskonnollisten auktoriteettien hallussa, vaan tavallisetkin lukijat voivat halutessaan selvittää, mitä Raamatun alkutekstissä sanotaan, ja siten tarkastella käännöksissä tehtyjä ratkaisuja. Hakutoiminnot eivät kuitenkaan aina ole intuitiivisia käyttää ja niiden tarjoama informaatio voi olla rajoittunutta. Bryan Bibb esittää esimerkkinä ”virgin”-sanun haun Biblegateway-sivustolla. Bibb toteaa, että vaikka sivusto tarjoaa paljon hyödyllistä informaatiota, sen löytäminen ei ole aina helppoa. Käyttäjälle ei myöskään käy selväksi, että käännöksessä esiintyvän ”virgin”-sanun taustalla voi olla useampi heprean sana tai että sama heprean sana on voitu kääntää jollain muulla tavalla toisaalla.⁵⁵

Lisäksi maallikkokäyttäjän on vaikea arvioida tarjotun informaation laatua ja tieteellisyyttä. Esimerkiksi sekä Blueletterbible.com että Biblehub.com sisältävät Strongin konkordanssin ja sanakirjan, mutta molemmat sivustot lisäävät sanakirjaan fundamentalistikristillisistä piireistä peräisin olevaa materiaalia. Tästä voidaan esittää esimerkkinä Jobin kirjan jakeessa 40:15 esiintyvä heprean sana *behemot*, jonka vuoden 1992 raamatunsuomennos kääntää sanalla ”virtahepo”. Sekä Biblehub että Blueletterbible tarjoavat sanalle käännöksen ”perhaps an extinct dinosaur, a Diplodocus or Brachiosaurus.” Tämä tieto ei ole peräisin Strongin sanakirjasta, vaan informaation takana on nuoren Maan kreationisti Larry Pierce. Sivustot kuitenkin esittävät dinosaurus-merkityksen sanalle leksikaalisena faktana.⁵⁶ Hepreaa osaamattoman lukijan on vaikea arvioida tiedon paikkansapitävyyttä.

Ongelmana on myös se, että raamattusivustot tarjoamat apuneuvot ovat usein vanhoja. Esimerkiksi edellä mainittu Strongin konkordanssi ja sanakirja on julkaistu vuonna 1890. Tämä on ymmärrettävää, sillä käyttäessään materiaalia, jonka tekijänoikeudet ovat menneet umpeen, sivustojen ylläpitäjien ei tarvitse maksaa materiaalin julkaisemisesta. Kääntöpuolena on se, että sivustojen käyttäjilleen tarjoama tieto on vanhentunutta.⁵⁷ Suurin osa ilmaisilla sivustoilla julkaistuista apuneuvoista on niin vanhoja, että niistä on vain rajallista hyötyä. Bibb ehdottaakin, että raamatuntutkijoiden tulisi tuottaa enemmän ilmaista, vapaasti käytettävissä olevaa johdantomateriaalia Raamatun teksteihin.⁵⁸

---

⁵⁴ Alkutekstin lukeminen on mahdollista myös YouVersionissa. YouVersion sisältää sekä heprean- että kreikankielisen tekstin useana editiona. Palvelu ei kuitenkaan tarjoa apuneuvoja alkutekstin tulkitsemiseen.

⁵⁵ Bibb 2016, 260.

⁵⁶ Ks. myös Bibb 2016, 260.

⁵⁷ Siker 2017, 7. Esimerkiksi Biblehub.com sisältää useita kommentaareja, mutta sivusto ei kerro, milloin ne on julkaistu.

⁵⁸ Bibb 2016, 264.

Digitalisoitumisen seuraukset Raamatun lukemiselle

Mitä seurauksia digialustoista on Raamatun lukemisen tavoille? Tim Hutchingsin järjestämässä kyselytutkimuksen englanninkieliset raamatunlukijat kertoivat, miten älylaitteet ovat vaikuttaneet heidän tapansa lukea Raamattua. Myönteisinä vaikutuksina mainittiin tekstin saavutettavuus ja käytön helppous, minkä seurauksena Raamattua luettiin useammin. Oppimisvaikeuksista kärsiville ja näkövammaisille digiympäristö antaa mahdollisuuden suurentaa tekstiä tai kuunnella audioversiota. Nettisivustot kuten YouVersion tarjoavat myös sosiaalisen ulottuvuuden, jonka kautta käyttäjät pääsevät jakamaan tekstiä ja keskustelemaan lukemastaan. Lisäksi vastaajat mainitsivat raamattusivustojen sisältämät apuneuvot.⁵⁹

Älylaitteiden käyttöön nähtiin kuitenkin liittyvän myös kielteisiä vaikutuksia. Älypuhelimien näytöltä käyttäjä saattaa kyllä lukea enemmän, mutta vähemmän syvällisesti kuin painettua Raamattua.⁶⁰ Tämä on havaittu myös muissa tutkimuksissa. Painettujen Raamatujen lukemisen mielletään johtavan syvempään ymmärrykseen, kun taas puhelimella tai tabletilla tehdään nopeita hakuja. Digiraamatun lukemisen katsotaan sopivan sisällön lyhytkestoiseen hyödyntämiseen.⁶¹ Tabletti tai älypuhelin mieltyy myös viihdelaitteeksi. Tästä syystä joidenkin kirjoittajien mielestä papin ei pitäisi lukea Raamatun tekstiä seurakunnassa tabletista tai älypuhelimesta.⁶² Vaikka kristillisessä perinteessä pyhyys ei siirry alustaan, pyhän ja profaanin esiintyminen samalla alustalla näyttää kuitenkin jollain lailla uhkaavan pyhän erillisyyttä. Tabletilla tai älypuhelimella ei ole samanlaista arvokkuutta kuin painetulla kirjalla.

Toisena kielteisenä vaikutuksena kyselytutkimukseen vastaajat mainitsivat ”raamattulukutaidottomuuden” eli Raamatun jakeiden kontekstin ja kanonisen järjestyksen katoamisen. Digialusta mahdollistaa tai jopa suosii sellaista Raamatun lukemisen tapaa, jossa konteksti jätetään huomiotta. Raamattusivustot esittävät tekstin usein erillisinä jakeina, jolloin lukija ei kiinnitä huomiota laajempaan kontekstiin. Käyttäjä ei välttämättä ole tietoinen siitä, minkä tyyppistä kirjallisuutta hän lukee (runoutta, profetiaa, kirjettä), jolloin hän raamatuntutemuksensa heikkenee.⁶³ Wido van Peursen kuitenkin toteaa, ettei ihmisten tietoisuutta kontekstista heidän lukiessaan painettua Raamattua pidä yliarvioida. Painettua Raamattua lukevat ihmiset eivät välttämättä ole sen paremmin tietoisia kontekstista kuin digiraamatujen käyttäjät, vaan tietoisuus kontekstista riippuu aina lukijan uskonnollisesta yhteisöstä ja siitä, miten paljon yhteisö painottaa

⁵⁹ Hutchings 2015, 432–435.

⁶⁰ Hutchings 2015, 435–436.

⁶¹ Weaver 2017, 154–155; Phillips 2018, 405.

⁶² Barrett 2013; ks. myös van Peursen 2014, 49–50.

⁶³ Hutchings 2015, 435–436.

kontekstin merkitystä tekstin tulkinnassa. Kontekstin huomiotta jättäminen on ollut yleinen käytäntö jo vuosisatoja esimerkiksi saarnoissa ja hartauskäytössä.⁶⁴

Kontekstin huomiotta jättämistä edistää jaejako, joka voi johtaa lukijan suhtautumaan Raamatun tekstiin listana jakeita eikä toisiinsa liittyvinä lauseina ja kappaleina. Sähköiset alustat voivat kuitenkin tukea fragmentaarista lähestymistapaa Raamattuun antaessaan lukijalle mahdollisuuden eristää jakeet kirjallisesta kontekstistaan. Tämä herättää kysymyksiä kaanonin luonteesta digitaalisessa maailmassa. Bryan Bibb esittää, että digiraamattujen käyttö ja tekstin jakaminen sosiaalisessa mediassa saattaa muokata Raamatun efektiivistä kaanoniam, eli Raamatun sisältöä niin kuin tietty yhteisö tai yksilö sen hahmottaa.⁶⁵ Esimerkiksi Twitterissä jaetaan yleisimmin jakeita, jotka sisältävät terapeuttisen, inspiroivan tai rohkaisevan viestin.⁶⁶ Vaikka myös painetun Raamatun lukijat voivat valikoida lukemaansa tekstiä, painettu Raamattu sisältää silti kaikki Raamatun tekstit tietyssä järjestyksessä. Digitaalinen ympäristö sen sijaan järjestää radikaalisti uudelleen erilaisten Raamatun tekstien näkyvyyden ja tärkeyden.⁶⁷ Raamatun efektiivinen kaanon saattaa siis pienentyä digitaalisessa maailmassa.

Raamattusivustot voivat vaikuttaa käyttäjien tietoisuuteen kirjallisesta kontekstista sillä, miten ne ohjaavat käyttäjää ja näyttävät laajemman kontekstin käyttäjän hakiessa yksittäisiä jakeita.⁶⁸ Useimmat raamattusivustot sallivat lukijan poistaa ruudulta tekstit, joita hän ei halua nähdä ja jättää jäljelle ainoastaan samaistuttavimmat kohdat.⁶⁹ Esimerkiksi YouVersion antaa jaehaussa tulokseksi haetun jakeen tai jakeet sekä tarjoaa linkin ”lue koko kappale”.⁷⁰ Raamattu.fi sen sijaan antaa tulokseksi koko luvun, josta haettu jae on korostettu.⁷¹ Myös tekstin asettelu vaikuttaa siihen, suhtautuuko käyttäjä Raamattuun vain listana jakeita. Asettelultaan sekä YouVersion että Raamattu.fi ovat samankaltaisia: teksti esitetään kappaleittain. Raamattu.fi-sivustolla jaenumerot on merkitty yläindeksiin, mikä entisestään korostaa jaenumeroinnin sekundaarista merkitystä. Tekstin asettelun avulla raamattusivustot voivat korostaa kontekstin tärkeyttä.

---

⁶⁴ van Peursen 2014, 54–57.

⁶⁵ Bibb 2016, 260.

⁶⁶ Hutchings 2014, 156–157; Phillips 2018, 408–409.

⁶⁷ Bibb 2016, 261–263.

⁶⁸ van Peursen 2014, 54.

⁶⁹ Bibb 2016, 262.

⁷⁰ Samoin toimivat myös Biblehub.com ja Biblegateway.com. Biblehub.com antaa listan haetusta jakeesta eri käännöksissä. Käyttäjä pääsee näkemään jakeen kontekstissa valitsemalla käännöksen. Biblegateway.com antaa tulokseksi haetun jakeen valitussa käännöksessä. Koko luvun pääsee lukemaan kuvakkeesta, jossa on neljä vaakaviivaa. Käyttäjän pitää tietää kuvakkeen merkitys, sillä sivusto ei tarjoa sanallista kehotusta lukea jaetta kontekstissa.

⁷¹ Nettisivulla korostus häipyä noin viiden sekunnin kuluttua, sovelluksessa korostus pysyy, kunnes käyttäjä valitsee jonkun muun jakeen.

DigiMarkus: Miten Raamattu kääntyy digitaaliselle alustalle

Tähän asti olen käsitellyt digitaalisia alustoja, joille jo aiemmin painettuna julkaistuja raamatunkäännöksiä on siirretty, ja tarkastellut, miten digialusta vaikuttaa Raamatun käyttöön. Digialustoilla julkaistuja raamatunkäännöksiä ei yleensä ole suunniteltu digitaalista julkaisua varten, vaan ne on suunniteltu julkaistavaksi kirjamuodossa. Tällöin digitaalisuus on ainoastaan yksi jakelukanava muiden joukossa. Mutta voiko julkaisualusta vaikuttaa myös Raamatun kääntämisen tapoihin ja miten?

Kuten olemme huomanneet edellä, digiympäristö tarjoaa mahdollisuuksia linkityksiin, laajempaan taustamateriaaliin ja audiomateriaaliin tekstin yhteydessä. Käyttäjä voi myös säätää näytön väriä tai fonttikokoa. Toisaalta digiympäristö luo omat rajoitteensa. Yksi näistä on näytön koko: esimerkiksi älypuhelimien näytölle mahtuu vain vähän tekstiä kerrallaan. Digitaaliselle alustalle tehtävän käännöksen pitää siis ottaa huomioon, miten paljon tekstiä mahtuu riville tai näytölle. Käännöksen on pyrittävä lyhyisiin sanoihin ja lauseisiin. Toisaalta liian lyhyiden lauseiden viljely herättää töksähtelevän vaikutelman. Lauseiden on oltava vaihtelevan mittaisia, jotta teksti vaikuttaisi sujuvalta. Mitä vähemmän tekstiä käyttäjä pystyy näkemään kerrallaan, sitä vähemmän hän pystyy etsimään vihjeitä tekstin merkitykseen kontekstista. Tämä johtaa myös vähäisempään ymmärtämiseen, kun käyttäjän pitää vierittää näyttöä edestakaisin.⁷² Näytön koko vaikuttaa myös siihen, mitä informaatiota tekstissä pitää esiintyä. Käännöksessä pitää mahdollisesti korvata pronomini erisnimellä tai substantiivilla, jotta lukija muistaa, kuka esimerkiksi on lauseen subjekti.

DigiMarkus oli Suomen Piiphiaseuran pilottihanke siitä, mitä Raamatun kääntäminen digilaitteille voisi tarkoittaa. Olin mukana projektissa kääntäjänä ja eksegetiikan asiantuntijana. Projektissa käännettiin Markuksen evankeliumi suomeksi. Käännös julkaistiin vuonna 2017 ainoastaan digitaalisessa muodossa.⁷³ Tarkoituksena ei ollut korvata vuoden 1992 raamatunsuomennosta, vaan tehdä sille rinnakkaiskäännös. Käännös eroaa vuoden 1992 suomennoksesta paitsi käännösstrategiansa puolesta myös siinä, että siinä on ensimmäisen kerran käännetty niin sanottu Markuksen evankeliumin lyhyt loppu.

Raamatun kääntämisen käytännöt ovat muuttuneet.⁷⁴ Aikaisemmin mahdollisimman sanasanaista kääntämistä pidettiin toivottavana. Esimerkiksi 1930-luvun raamatunsuomennoksessa pyrittiin seuraamaan alkutekstiä mahdollisimman läheisesti. Tuloksena oli suomennos, joka ei noudattanut suomen lauserakennetta vaan sisälsi pitkiä ja monipolvisia virkkeitä. Myös suomennoksessa käytetty sanasto oli vanhahtavaa. Vuoden 1992 raamatunkäännöksen taustalla puolestaan oli dynaamisen

---

⁷² Siker 2017, 91. ks. myös Torma & Teusner 2011, 146, 153.

⁷³ Käännös on saatavilla Raamattu.fi-palvelussa.

⁷⁴ Raamatunsuomennoksista ks. Mielikäinen 2014.

ekvivalenssin teoria. Tämä tarkoittaa sitä, etteivät kääntäjät pyrkineet kääntämään sanoja vaan ajatuksia. Teksti pyrittiin kääntämään käyttämällä kohdekielen eli nyky-suomen tapoja ilmaista asia. Tästä huolimatta vuoden 1992 raamatun-suomennokseen jäi vielä vaikeasti ymmärrettäviä ilmaisuja ja sanoja. Eräät vuoden 1992 käännöksessä käytetyt uskonnolliset ilmaisut eivät avaudu kaikille, varsinkaan nuoremmille lukijoille. Mitä esimerkiksi tarkoittaa vanhurskaus tai keitä olivat fariseukset?

DigiMarkus-projektissa käytettiin käyttäjakeskeisen kääntämisen näkökulmia.⁷⁵ Käyttäjakeskeisessä kääntämisessä lähtökohtana ovat tekstin vastaanottajat. Käännösteoreetikot Katharina Reiss ja Hans J. Vermeer korostavat, että kääntämiseen vaikuttaa aina käännöksen tarkoitus. Se, kenelle käännös tehdään vaikuttaa siihen, miten käännetään.⁷⁶ Reiss ja Vermeer käyttävät termiä *skopos* viitattaessaan käännöksen päämäärään, tarkoitukseen tai funktioon, ja heidän tutkimuksensa perusteella puhutaan skopos-teoriasta.⁷⁷ Käännöksen toteuttamiskeinot valitaan vastaanottajakunnan perusteella.⁷⁸ Tämä vaatii käyttäjän eli käännöksen lukijan erityistä huomioimista koko käännösprosessin ajan. Käyttäjä voidaan huomioida käännöstyön aikana esimerkiksi käyttämällä apuna mentaalista lukijamallia tekstin oletetusta lukijasta. Käännösprosessin aikana myös suunnitellaan, millä tavoin käyttäjistä kerätään tietoa ja millä tavoin kerätty tieto hyödynnetään kääntämisen aikana. Käännös voidaan esimerkiksi testata käyttäjäryhmillä, kuten DigiMarkuksen yhteydessä tehtiin. Todellisilta käyttäjiltä saatua tietoa käytettiin sitten käännöksen työstämisessä, jotta käännöksestä tulisi mahdollisimman ymmärrettävä.

Lähtökohtana DigiMarkus-käännön tekemisessä oli 20-vuotiaiden kielitaju. Kääntäjillä oli apunaan kuvitteellinen mallilukija, parikymppinen nuori, joka on käynyt rippikoulun mutta joka ei koe itseään kovin uskonnolliseksi. Hänellä ei myöskään ole tietämystä agraariyhteiskunnan sanastosta. Mallilukijan taustalla oli tutkimustietoa nuorten arvoista ja asenteista sekä heidän kielitajustaan.⁷⁹ Tutkimusten mukaan nuorilla voi esimerkiksi olla vaikeuksia ymmärtää agraariyhteiskunnan sanoja kuten kaivo. Jotta käännös olisi mallilukijalle ymmärrettävä, siinä tulisi käyttää sanoja, jotka mallilukija ymmärtää. Aina tämä ei ole mahdollista, mutta silloin tuntemattomia sanoja pitää pohjustaa tekstissä (esimerkiksi selittämällä kaivon käyttötarkoitus lauseella ”noutaa vettä kaivosta”). Tällöin käännöksen teksti itse selittää sanoja tai sanan merkitys on tekstiyhteydestä pääteltävissä. Käännöstä tehdessä kääntäjien on koko ajan mietittävä, miten kuvitteellinen mallilukija

⁷⁵ Käyttäjakeskeisestä kääntämisestä ks. Suojanen, Koskinen & Tuominen 2012.

⁷⁶ Reiss & Vermeer 1986, 47–49.

⁷⁷ Reiss & Vermeer 1986, 55.

⁷⁸ Vehmas-Lehto 1999, 116.

⁷⁹ Sanojen merkityksen hallinnasta nuorilla ks. Pajunen, Itkonen & Vainio 2015; Pajunen, Itkonen & Vainio 2016.

ymmärtäisi käännöksen sanoja ja lauserakenteita. Mallilukijan käyttö auttaa käännöstyön aikana tekemään tekstin toimivuuden kannalta oikeita käännösratkaisuja.

Markuksen evankeliumin ensimmäisessä luvussa esimerkiksi puhutaan vuoden 1992 käännöksen mukaan spitaalilisesta. DigiMarkus-käännöksessä päädyttiin käyttämään sanaa lepra ja selittämään, että kyseessä on vaikea ihosairaus (Mark. 1:40). Tämän tyyppisistä käännösratkaisusta ja käännöksiin lisätyistä selityksistä herää kysymys, muuttaako käännös tällöin tekstiä. Onko Raamatun teksti enää sama? DigiMarkus-käännöksen yhteydessä tehtiin linjaus, että käännökseen voitiin lisätä yksittäisiä selittäviä sanoja, mutta ei kokonaisia lauseita. Pidemmät selitykset sisällytettiin käännökseen kuuluvaan lisämateriaaliin.

Vaikka nuorten lukutaito ja sanantuntemus vaihtelee, käännöksestä ei tehty selkokielistä. Selkokielelle tyypillistä ovat yksinkertainen sanasto ja yksinkertainen lauserakenne, joka tekee tekstistä yksipuolista, tylsää ja jankkaavaa. DigiMarkuksessa sen sijaan pyrittiin käyttämään vivahteikasta kieltä. Mallilukija ei myöskään ole sama kuin kohderyhmä. DigiMarkuksesta ei tehty nuorisokäännöstä, vaan ajatuksena oli, että nuorille ymmärrettävä kieli on ymmärrettävää myös vanhemmille ikäluokille. Samoilla perusteilla käännettiin myös lokakuussa 2020 julkaistu Uusi testamentti 2020 -suomennos.⁸⁰

Lopuksi

Julkaisualusta vaikuttaa lukemisen tapaan. Historian kuluessa on siirrytty suullisesta kirjalliseen kulttuuriin, kirjakääröistä koodeksiin, käsikirjoituksista painettuihin kirjoihin ja hypertekstiin. Kaikki nämä muutokset ovat vaikuttaneet myös lukemisen tapaan ja käytäntöihin. Hyperteksti on tehnyt tekstin selailusta ja hakemisesta entistä helpompaa. Aineistot ovat helposti saatavilla ja niitä on mahdollista jakaa sosiaalisessa mediassa muille käyttäjille.

Digiraamattujen julkaisijat tarjoavat mahdollisuuden tehdä helposti hakuja Raamatun tekstistä ja lukea useita käännöksiä rinnakkain. Käyttäjän on myös mahdollista lukea Raamatun tekstiin liittyviä lisämateriaaleja ja selvittää apuneuvojen avulla, mitä Raamatun alkutekstissä sanotaan. Raamattusivustot eivät kuitenkaan ole neutraaleja teknologioita, vaan ne ohjaavat käyttäjää tietynlaiseen Raamatun käyttöön ja lukemiseen. Raamattusivustot muun muassa ohjaavat lukijaa osallistumaan aktiivisesti lukuprosessiin lisäämällä korostuksia ja muistiinpanoja sekä jakamalla tekstiä sosiaalisessa mediassa. Toisaalta raamattusivustot myös mahdollistavat kontekstin

---

⁸⁰ Lue lisää ”Uuden testamentin 2020 käännöstyö”. <https://www.piplia.fi/raamattu/raamattu-suomessa/uuden-testamentin-2020-kaannostyo>. Viitattu 13.11.2019. Ks. myös ”Mikä on UT2020?” <https://raamattu.fi/ut2020/mika-on-ut2020>. Viitattu 30.10.2020.

sivuuttamisen. Raamattusivustoilla on kuitenkin mahdollisuus korostaa kontekstin tärkeyttä esimerkiksi näyttämällä haetut jakeen osana laajempaa Raamatun tekstiä.

Digialusta voi myös vaikuttaa Raamatun kääntämisen tapaan, kuten DigiMarkus-käännös osoittaa. DigiMarkus osoittaa myös, miten oletettujen lukijoiden ja käyttäjien huomioon ottaminen vaikuttaa käännökseen. Käyttäjäkeskeiseen kääntämiseen kuuluvan mallilukijan käyttö auttaa tekemään käännöksestä mahdollisimman ymmärrettävän lukijoille.

Kirjallisuus

Aland, Kurt, Aland, Barbara & Rhodes, Erroll F.

1987 *The Text of the New Testament: An Introduction to the Critical Editions and to the Theory and Practice of Modern Textual Criticism*. Grand Rapids: Eerdmans.

Baron, Naomi S.

2017 ”Reading in a Digital Age”. <http://www.kappanonline.org/reading-digital-age>. Viitattu 4.11.2019.

Barrett, Matthew

2013 ”Dear Pastor, Bring Your Bible to Church”. <https://www.thegospelcoalition.org/article/dear-pastor-bring-your-bible-to-church>. Viitattu 21.8.2019.

Bibb, Bryan

2016 ”Readers and Their E-Bibles: The Shape and Authority of the Hypertext Canon.” *The Bible in American Life*. Eds. Philip Goff, Arthur Farnsley and Peter Thuesen. Oxford: Oxford University Press, 256–265.

Bunt, Gary R.

2010 ”Surfing the App Souq: Islamic Applications for Mobile Devices”. *CyberOrient* 4 (1). <http://www.cyberorient.net/article.do?articleId=3817>. Viitattu 29.10.2019.

Febvre, Lucien & Martin, Henri-Jean

1976 *The Coming of the Book: The Impact of Printing 1450–1800*. London: N.L.B.

Harris, William V.

1991 *Ancient Literacy*. Cambridge: Harvard University Press.

Hutchings, Tim

- 2014 "Now the Bible is an App: Digital Media and Changing Patterns of Religious Authority". *Religion, Media, and Social Change*. Eds. Kennet Granholm, Marcus Moberg and Sofia Sjö. New York: Routledge, 143–161.
- 2015 "E-Reading and the Christian Bible". *Studies in Religion / Sciences Religieuses* 44 (4), 423–440.
- 2017 "Design and the Digital Bible: Persuasive Technology and Religious Reading". *Journal of Contemporary Religion* 32 (2), 205–219.

Jacobs, Alan

- 2011 "Christianity and the Future of the Book". *The New Atlantis*, Fall 2011, 19–36.

Mangen, Anne, Walgermo, Bente R. & Brønnick, Kolbjørn

- 2013 "Reading Linear Texts on Paper Versus Computer Screen: Effects on Reading Comprehension". *International Journal of Educational Research Volume* 58, 61–68.

Mielikäinen, Aila

- 2014 "Uskonnollisen suomen kielen kehitys Agricolasta nykypäivään." *Sanaa tutkimassa: Näkökulmia uskonnolliseen kieleen ja sen käyttöön*. Toim. Aila Mielikäinen ja Riikka Nissi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 29–68.

Pajunen, A., Itkonen, E. & Vainio, S.

- 2015 "Sanamerkityksen hallinta nuorilla aikuisilla". *Virittäjä* 119 (2), 160–188.
- 2016 "Nuorten aikuisten kyky määritellä sanojen merkityksiä". *Virittäjä* 120 (4), 477–515.

Phillips, Peter

- 2018 "The Pixelated Text: Reading the Bible within Digital Culture". *Theology* 121 (6), 403–412.

Reiss, Katharina & Vermeer, Hans J.

- 1986 *Mitä kääntäminen on: Teoriaa ja käytäntöä*. Helsinki: Gaudeamus.

Salmenkivi, Erja

- 2017 "Some Remarks on Literate Women from Roman Egypt". *Women and Knowledge in Early Christianity. Women and Knowledge in Early Christianity*. Toim. Ulla Tervahauta, Ivan Miroshnikov, Outi Lehtipuu ja Ismo Dunderberg. Boston: Brill, 62–72.
- 2019 *Papyrusten aika*. Helsinki: Teos.

Siker, Jeffrey S.

- 2017 *Liquid Scripture: The Bible in a Digital World*. Minneapolis: Fortress Press.

Suojanen, Tytti, Koskinen, Kaisa & Tuominen, Tiina

2012 *Käyttäjakeskeinen kääntäminen*. Tampere: Tampereen yliopisto.

Torma, Ryan & Teusner, Paul Emerson

2011 ”iReligion”. *Studies in World Christianity* 17 (2), 137–155.

van der Weel, Adriaan

2011 *Changing Our Textual Minds: Towards a Digital Order of Knowledge*. Manchester: Manchester University Press.

van Peursen, Wido

2014 ”Is the Bible Losing Its Covers? Conceptualization and Use of the Bible on the Threshold of the Digital Order”. *HIPHIL Novum* 1, 44–58.

Vehmas-Lehto, Inkeri

1999 *Kopiointia vai kommunikointia? Johdatus käännteoriaan*. Helsinki: Finn Lectura.

Weaver, John B.

2017 ”The Bible in Digital Culture”. *The Oxford Handbook of the Bible in America*. Ed. Paul C. Gutjahr. New York: Oxford University Press.

Wright, Brian J.

2015 ”Ancient Literacy in New Testament Research: Incorporating a Few More Lines of Enquiry.” *Trinity Journal* 36, 161–189.

Zilliacus, Henrik

1974 *Papyrustutkimus*. Helsinki: Gaudeamus.